

Miroslav Pahor

KOPRSKA NOTA IZ LETA 1849 ALI PRVI POSKUS NAMERNE ITALIANIZACIJE ISTRE

Leta 1959 je Kronika — časopis za slovensko krajevno zgodovino — objavila članek z naslovom »Koprška nota in miljski protokol iz leta 1849 v neobjavljenem spisu Antona De Colle«. V članku sem skušal po De Colleju opisati poskus koprškega podestata dr. Francesca De Combija, da bi prepričal javnost, kako avstrijska uradna statistika in etnološka poročila ne govorijo resnice niti o narodnem niti o jezikovnem položaju v Istri.¹ Podesta De Combi je namreč 15. februarja 1849 poslal v Milje noto št. 17, ki je vsebovala šest vprašanj, na katere naj bi okoliški Slovenci odgovorili, da so za italijanske šole, italijanski jezik v uradih, za spojitev z Italijo in proti pridružitvi h Kranjski. Ne glede na to, da so bili odgovori miljskih Slovencev popolnoma negativni, so v spisu ostala nepojasnjena nekatera vprašanja, ki so se sama po sebi vsiljevala. Je bila nota št. 17 izključno De Combijeva zamisel, ali so jo povzročili dogodki izven Kopra in Istre? Je De Combi poslal svojo noto samo v Milje ali tudi v druge istrske občine? Če je bila poslana tudi v druge občine, kako so te reagirale nanjo? In končno ali je bila dovolj omenjena nota, ali so bile potrebne še kakšne predpriprave, da bi bili odgovori takšni, kakršne si je De Combi želel?

Na vsa ta vprašanja tedaj ni bilo mogoče odgovoriti, ker je bil dostopen samo De Collejev spis. Ko pa so v koprškem arhivu končno odkrili mapo z ohranjenim gradivom,² je bilo mogoče vsaj deloma odgo-

¹ Prim. M. Pahor: Koprška nota in miljski protokol iz leta 1849 v neobjavljenem spisu Antonia De Colle. Kronika VII, št. 2, 1959 str. 66.

² Atto No. 17, 1849, 19 atti. Vsebuje: 1. Pismo poslanca dr. Madonizze 18. 12. 1848 iz Kromeriza; 2. Pismo poslanca dr. Madonizze, datirano v Kromerizu 20. 12. 1848; 3. Pismo občinskega zastopstva Koper občinskemu zastopstvu v Piranu datirano 23. 12. 1848 št. 819; 4. Odgovor občinskega zastopstva Piran, datiran 3. 1. 1849 št. 634; 5. Pismo poslanca Madonizze 4. 1. 1849; 6. Pismo občine Koper poslancu Madonizzi 10. 1. 1849; 7. Koprška nota št. 17 datirana 15. 1. 1849. Ob robu je seznam občin, katerim je bila poslana, 7 a. Navodilo k noti št. 17; 8. Koprski protokol datiran 18. 1. 1849; 9. Protokol občine Buje št. 9 datiran 23. 1. 1849; 10. Odgovor občine Milje, datiran v Miljah 29. 1. 1849. Ker pa je bil protokol sestavljen 20. 1. 1849 in ker je v pismu govora o protokolu, ki je bil sestavljen večerajšnjega dne, sodim, da gre za napako pri prepisovanju datuma. 11. Protokol občine Vodnjan št. 38 datiran 21. 1. 1849; 12. Pismo občine Koper oziroma podestata De Combija poslancu Madonizzi 24. 1. 1849; 13. Pro-

voriti na vprašanja, ki so nastala v zvezi z De Collejevim delom. Odkrita mapa vsebuje 19 dokumentov in dve prilogi, ki so v zvezi z De Combijevo noto in so nastali (razen ene od prilog) med 18. decembrom 1848 in 8. marcem 1849.

Predvsem je treba poudariti, da nota št. 17 ni nastala izključno po De Combijevi volji. To nam pojasni že prvi dokument, tj. pismo poslanca dr. Madonizze, ki je 18. 12. 1848 iz Kromeriža poročal občini Koper, da je notranji minister Stadion na neko interpelacijo dalmatinskih poslancev odgovoril takole: »Poslanci Dalmacije so poslali ministrstvu neko interpelacijo. Čast mi je, da jim odgovorim naslednje: Dalmacija je in ostane posebna kronovina: z imenovanjem bana Jelačića za guvernerja Dalmacije nismo imeli za cilj kakorkoli okrniti njenega pokrajinskega obstoja in njene posebne administracije ali, da bi ji kako drugače škodovali. Zaradi tega daje ministrstvo na znanje, da je hotelo s tem imenovanjem poudariti slovanski element, ki ima v Dalmaciji in Primorju do Soče večino.«³ Z obljubo, da bo o tem še izrekel svoje mišljenje, je poslanec Madonizza zaključil svoje pismo.

Naslednje pismo je dr. Madonizza pisal v Koper že 20. 12. 1848. V njem je poudaril, da »v vladnih krogih prevladuje obžalovanja vredna misel, da Primorje do Soče lahko postane sestavni del Hrvatske in Slavonije.« Stvar je bila — po Madonizzi — toliko bolj pomembna, ker je odgovor ministra Stadionu Dalmatincem vseboval tudi dodatek »o našem Primorju, ki nima nikake zveze z interpelacijo dalmatinskih poslancev«. V nadaljevanju sugerira, da bi se vse istrske občine in podobne združile v zahtevi »po nedotakljivi pravici do lastne narodnosti, lastnega jezika in avtonomije«. »Treba je — poudarja poslanec — napisati energično kolektivno pritožbo proti trditvi ministrstva in jo nasloviti na parlament ali na ministra samega.«⁴

Naj poudarim, da Madonizza ni bil nikak prenapet italijanski nacionalist. Sam pripoveduje, da je na občinskih sejah v Kopru večkrat predaval o politični bodočnosti cesarstva. V predavanjih je naglašal, da bi morali istrski Italijani, kolikor bi bilo to mogoče in s p r a v l j i v o z n j i h o v i m i s t r e m l j e n j i, pomagati razvoju slavizma. Po njegovem pismu sodeč, je izhajal iz zavesti, da imajo v svobodni, demokratično-ustavni državi vsi državljani enake pravice in dolžnosti. Če torej zahtevajo Italijani neke pravice za svoj narod, jih morajo priznavati tudi drugim narodom. Meril je seveda na Slované v Avstriji, ki so se skušali, kakor pravi, »zbuditi iz dolgega sna in se povzdigniti v narod.«⁵

tokol občine Pulj št. 33 datiran 28. 1. 1849. 14. Protokol občine Vižinada št. 47. 29. 1. 1849; 15. Protokol občine Bale št. 20 datiran 28. 1. 1849. 16. Protokol občine Rovinj št. 76 datiran 1. 2. 1849; 17. Protokol občine Novigrad št. 34 datiran 25. 2. 1849; 18. Protokol občine Poreč št. 35 datiran 2. 3. 1849. 19. Protokol občine Labin št. 39 datiran 8. 3. 1849; 19a. Nedatirana pritožba občine Labin in Plomin, ki je morala nastati poleti ali jeseni leta 1849. Občini se pritožujeta proti razglasom, objavam itd., ki so jih osrednje oblasti pošiljale v slovenskem ali hrvaškem jeziku.

³ Pismo poslanca Madonizze 18. 12. 1849.

⁴ Pismo istega 20. 12. 1849.

⁵ Prav tam.

V koprskem občinskem svetu pa so ta predavanja naletela na ostro nasprotovanje, kajti večina svetnikov se je postavila na stališče, da »če so bili naši (tj. istrski) Slovani doslej partijske, jih je treba tudi v bodoče smatrati za take«. Ta formulacija koprskih občinskih svetnikov je dokaj zanimiva, ker nam vsiljuje misel, da je bila pomoč istrskih Italijanov, ki jo je propagiral Madonizza v svojih predavanjih, mišljena tudi za istrske Slované, da je torej propagiral tudi razvoj slavizma v Istri. Toda že s tem, da je pomoč slavizmu pogojil na »spravljivost s stremljenji« Italijanov, je istrske Slované izvil iz te pomoči, kajti — kakor naglašja dalje — bi bili v tem primeru napadeni interesi in privilegiji »našega neba, naše zemlje, naše zgodovine, naše ljubezni in vera naših očetov«. In prav zaradi teh interesov in privilegijev poziva občino Koper naj organizira energično pritožbo proti besedam ministra Stadionu.

Drugo poslančevo pismo je prišlo v Koper 25. decembra. Podestat De Combi je še istega dne sklical občinski svet, ki je razpravljal o Studionovih besedah in vsebini Madonizzinih pisem. Po kratki razpravi je občinski svet pooblastil podestata, da ukrepa energično in da se poveže z občinskim zastopstvom v Piranu. Takoj po seji je De Combi poslal v Piran kopije poslančevih pisem s prošnjo, da tudi tam skličejo občinski svet, »da bi skupaj pokazali naš gnus nasproti nam ob straši rastočemu panslavizmu«.⁶

Občinsko zastopstvo v Piranu pa je bilo previdnejše kot si je zamišljal De Combi. Podestat De Corsi ni ukrepal takoj. Odgovor je poslal šele 5. januarja 1849, ne da bi sklical občinski svet. Bodisi iz previdnosti, bodisi zato, ker se je prav tiste dni menjavala občinska uprava, se je posvetoval le z dvema svetnikoma, ki sta — kakor izgleda — podprla njegovo previdnost. Piranski odgovor sicer poudarja, da so ministrove besede tudi »v nas povzročile grenak občutek«, vendar svetuje previdnost ne toliko nasproti avstrijskim oblastem, kolikor nasproti resnični nevarnosti v sami Istri tj. Slovanom. »Po našem — pravi de Corsi — je potrebno gojiti bratske odnose s temi plemeni; gledati moramo, da si jih pridobimo, da jih poučimo o naših skupnih potrebah, da jih pridobimo za naše načrte in poglede; prepričati jih moramo, da njihova blaginja ne more biti ločena od naše. Predvsem pa se moramo izogibati kakršnega koli dejanja, ki bi jih oddaljilo od nas, jih preplašilo ali vsaj povzročilo nezaupanje!« De Corsi svetuje naj bi se napravil enoten načrt za vso Istro. Kolikor bi pa prebivalci tistega dela Istre, ki je že prej bila pod Avstrijo, ne pristopili k načrtu, naj bi ta veljal samo za bivšo beneško Istro. To pa zaradi tega, ker »se on (minister) gotovo moti kar se tiče Istro-Benečanov in to bi bilo lahko dokazati. Slovanska plemena, ki so pomešana z nami in ki prebivajo v nekaterih raztresenih zaselkih in majhnih vaseh, nimajo nikakega pomena in se zgubijo v naši absolutni in nesporni tako moralni kot številčni premoči. Oni ne morejo težiti k lastni avtonomiji, še manj pa k absorbiranju italijanskega elementa«. S temi in naslednjimi vrstami pa De Corsi gotovo vpliva

⁶ Pismo občine Koper občinskemu zastopstvu v Piranu št. 819, 25. 12. 1848.

na De Combijevo noto in pa na njegova navodila osebnemu odposlancu, ki ga bo čez dva dni poslal na razgovore po vseh istrskih občinah. Pismo nadaljuje takole: »Poleg tega so interesi teh plemen istovetni z našimi, ker živijo z nami, so odvisni od nas, razumejo in govorijo naš jezik ter dolgujejo nam svoj postopen intelektualni in moralni razvoj. Z nami se tudi vsak dan bolj stapljajo.«⁷ Razumljivo je, da De Corsi s tem pismom ni mislil samo na prilike v ozkem področju občine Piran, kjer je italijanizacija deloma napredovala v dolinah Strunjana, Fazana in Dragonje tj. v vaseh Strunjan, Sv. Lucija in Sečovlje z zaselki. Misli je na vse področje beneške Istre. Kakor De Combi, je sodil, da je italijanizacija mnogo bolj napredovala, kot se je izkazalo v resnici. Toda dočim je bil De Corsiju tuj vsak pritisk in je delal na osnovi prepričevanja, so se v občinah, ki so podpisale protokole, odločili (izjema so le Milje) prav za grob pritisk.

De Corsi zaključuje svoje pismo z zagotovilom, da je piranska občina, z določenimi pridržki, pripravljena podpisati vsako pritožbo, če bo občinsko zastopstvo v Kopru »smatralo, da je v tem trenutku oportuno protestirati proti besedam ministra Stadionu, čeprav je mogoče, da so bile izrečene slučajno.«⁸

Odgovor občine Piran je bil v koprskе registre vpisan 7. januarja 1849. Bodisi da je to pripisati že omenjeni previdnosti in spremembi v občinski upravi, bodisi da so bili za to še drugi razlogi, je šlo v Piranu počasneje kot sta si to želela De Combi v Kopru in Madonizza v Kromeržu. Zato je razumljivo, da je Madonizza že 4. januarja urgiral odgovor na svoje dopise.⁹ Toda De Combi ni hotel odgovoriti dokler ni imel vsaj nekaj zaslombe v ostalih istrskih občinah. Takoj ko je prejel previdno pisano iz Pirana, je poslal posebno odposlanstvo občinskih svetnikov v Trst, da bi zvedel kaj mislijo tamkajšnje občinske oblasti o Stadionovih besedah in kakšni so nameni občine nasproti »grozeči nevarnosti«. To odposlanstvo pa je imelo še manj uspeha, kakor pismo v Piran, kajti tržaško javno mnenje, ki ga je že več mesecev zastopal časopis »Osservatore triestino«,¹⁰ je bilo tedaj proti težnjam istrskih obalnih občin, predvsem Kopra, kljub ostri polemiki, ki so jo te sprožile proti tržaškemu listu v milanskem časopisu »Gazzeta di Milano«.¹¹ Tako se De Combi v svojih poznejših korakih ni mogel naslanjati na tržaško občino. Kakor nekatere druge, jo je De Combi prezrl, ko je sestavljal seznam občin, katerim je bilo treba poslati noto št. 17.

Poleg odposlanstva v Trst pa je odšel po istrskih občinah še poseben De Combijev odposlanec, ki naj bi po obalnih in ostalih beneško-istrskih krajih zagotovil istovetnost glede nadaljnjih ukrepov. Kdo je bil ta odposlanec ni znano. Imel pa je več uspeha kot odposlanstvo

⁷ Pismo občine Piran št. 634, 5. 1. 1849.

⁸ Prav tam.

⁹ Pismo poslanca Madonizze 4. 1. 1849.

¹⁰ Prim. Supplemento al No. 78 dell'Osservatore Triestino 30. 6. 1848 in kasneje.

¹¹ Prim. Gazzetta di Milano No. 123, 23. 7. 1848. Dopis s podpisom: »Quarantamila istriani«.

v Trst, čeprav je tudi na jugu pristopilo k protokolu le nekaj občin. Ker torej še ni bilo mogoče sestaviti skupne pritožbe, ki jo je zahteval Madonizza v svojih pismih, je De Combi v poročilu o svojem delu svetoval poslancu naj bi kot zastopnik Istre sestavil in predložil ministrstvu preliminarno pritožbo ali peticijo, kjer naj bi bila poudarjena *»velika razlika med raznimi nedooršenimi (slovanskimi) dialekti, ki so v rabi na podeželju raznih (istrskih) občin, in pa dejstvom, da je po vseh uradih v rabi italijanski jezik«*. Poleg tega naj poslanec poudari mnoge italijanske primesi, ki jih vsebujejo slovanski dialekti. Kot večinski jezik naj torej prikaže italijanščino, ki ne more imeti tekmeča v *reoni ilirskih jezikih*.¹²

Takšno je bilo stanje preden je De Combi razposlal po Istri že tako imenovano noto št. 17. Iz obravnavanih dokumentov lahko povzamemo naslednje zaključke:

1. Kopraska nota ni nastala samo po volji podestata De Combija, kakor bi se dalo zaključiti po spisu Antonija De Colle. Posredno je noto povzročil odgovor ministra Stadion na interpelacijo dalmatinskih poslancev o imenovanju bana Jelačića za guvernerja Dalmacije, neposredno pa poslanec Madonizza s svojimi pismi, v katerih je občini Koper predložil nevarnost, da bi državne oblasti utegnile pridružiti Istro Hrvaški in Slavoniji.

2. Akcija podestata De Combija se je začela s tem, da je poslal prepise poslančevih pisem v Piran, ker je pričakoval zaslombo tiste občine, ki je bila — kakor se izraža podestat — najbolj zvesta italijanstvu.

3. Proti De Combijevim pričakovanjem je občina Piran pokazala veliko mero previdnosti, ker je delila Istro v avstrijsko in beneško, kar je moral De Combi upoštevati, in ker je bila za metodo prepričevanja, ne pa nasilne italijanizacije.

4. Koprsko odposlanstvo v Trstu ni dalo zaželenih rezultatov.

5. Prav tako je imel osebni odposlanec De Combija po istrskih mestih le delni uspeh, ker ni mogel prepričati vseh občin, da bi pristopile k načrtu in pozitivno odgovorile na noto, ki jo bo poslala občina Koper.

De Combijeve predpriprave za koprsko noto so bile torej precej obsežne. Na začetku se je celo zdelo, da bo večina občin odgovorila pozitivno na njegov poziv. Odposlanec se je najbrž vrnil s poročilom, ki je podestatu vlilo precej poguma. Razen štirih občinskih zastopstev (Višnjan, Roč, Barban in Zminj) in ene občinske agencije (Kanfana), so bile vse občine pripravljene sklicati podeželske delegate, agente in volivce in se z njimi pogovoriti o vprašanjih jezika, šol, narodnosti in deželni oziroma pokrajinski pripadnosti tj. o vprašanjih, ki jih je De Combi mislil vključiti v svojo noto. Deloma torej po nasvetu občine Piran, deloma po ustnem poročilu, ki ga je dal njegov osebni odposlanec o svojem potovanju po občinah je De Combi napravil seznam dvajsetih

¹² Pismo podestata De Combija poslancu Madonizzi 10. 1. 1849.

občin, katerim je 15. januarja poslal noto št. 17. To so bile občine Milje, Izola, Piran, Buje, Umag, Novigrad, Poreč, Vrsar, Rovinj, Pulj, Labin, Plomin, Vodnjan, Bale, Svetvinčent, Grožnjan, Vižinda, Motovun. Oprtalj in Buzet.¹³ Kopra na tem seznamu ni, poudarjam pa, da je pristopil k delu prvi. Enajst občin je osebnemu De Combijevemu odposlancu zagotovilo, da bodo po potrebi ustanovile slovenske oziroma hrvaško-italijanske šole, vse so izključile možnost ustanovitve nemško-italijanskih prav tako pa tudi slovensko oziroma hrvaško-nemških šol.¹⁴ Torej se je le devet občin a priori odločilo samo za italijanske šole.

S takšnimi perspektivami je De Combi razposlal svojo noto po občinah. Ne bo odveč, če si jo ogledamo v celoti:

»Nota št. 17

Zaradi priprav na bodoča gibanja in da bi ohranili zaklad naše italijanske narodnosti in uporabo našega lepega jezika v vseh uradnih vprašanjih, je potrebno pojasniti, da tudi Slovani naših ozemelj imajo rajši italijanski jezik kot katerega koli drugega tako na osnovnih šolah, kot v vsem civilnem občevarju in obravnavanju političnih in pravosodnih vprašanj, ker že stoletja poznajo ta prevladujoči narodni jezik. Bo torej zaslužno in priporočljivo delo vašega občinskega zastopstva (da bi tako preprečili zlorabe neke stranke, ki prevzema nase propagando slavizma v naši pokrajini), poklicati v najkrajšem času vsa zastopstva podobčin z vsemi volivci vaše občine in protokolirati njihove svobodne izjave in želje o naslednjih vprašanjih:

1. kolikšno je število prebivalcev njihove podobčine ali občinskega odseka in koliko ljudi obeh spolov razume italijanski jezik in ga sproščeno govori;

2. v katerem jeziku bi radi videli, da bi bila vzgojena njihova mladina, ki bi si prizadevala napredovati v študiju, da bi si odprla pot v javne službe ali bi si hotela na kak drug način izboljšati položaj;

3. ali bi bili zadovoljni, da bi v uradnem občevarju, sklepanju pogodb in vseh drugih civilnih odnosajih ostal v rabi prevladujoči italijanski jezik, ali bi hoteli kakega drugega in katerega;

4. ali dobro razumejo slovanski pisani jezik, če se upoštevajo razlike med slovanskimi jeziki tj. med glagolskim, v katerem so napisane molitve, psalmi in druge cerkvene liturgije (prevod je dobeseden), kranjskim, v katerem izhajajo prevodi razglasov, predpisov in drugih uradnih objav vzvišene cesarsko-kraljeve vlade, dalmatinskim, dubrovniškim, vlaškim in hrvaškim?

5. ali sodijo, da je v njihovo korist, da se vedno bolj spojijo z italijanskim delom Istre, kot tistim delom, ki zavzema vse centre omike tudi v notranjosti polotoka in ki prebiva v vseh kolikor toliko trgovskih centrih istrske obale?

6. ali bi končno radi ostali združeni v italijanskih občinah, ali stremijo po nekem separatizmu; ta bi jih gotovo osamil, da bi ostali

¹³ Koprška nota št. 17, 13. 1. 1849 ob robu.

¹⁴ Pismo občine Koper poslanec Madonizzi 24. 1. 1849.

brez vsake zaslombe in v popolni odvisnosti od tujih klatežev, ki ne zastopajo resničnih domovinskih koristi.

Istočasno zbira to dokumentacijo tudi naša občina. Bistroidni razumnosti Vašega spoštovanega občinskega zastopstva bo takoj jasno, kolike važnosti bi bilo popolno soglasje med nami in obenem tudi medsebojno obveščanje o rezultatih takih prizadevanj. Z gorečim ogledalom priznanih resnic o resničnem položaju naše Istre in z razumnimi težnjami njenega prebivalstva tako v mestih kot po vaseh in raztresenih hišah pred očmi, bo mogoče na lahek način popraviti namerne zmote lažnjivih statistik in licemerskih etnoloških podatkov in poročil.

Toplo priporočamo priznanemu patriotizmu bratske občine, da nam pomaga pri tem delovanju in da nam čimprej javi dosežene rezultate.

Iz magistrata občine Koper: 15. januarja 1849.

Dr. De Combi, podestat.

Gio. De Baseggio, občinski prisednik,

L. Gallo, prisednik.¹⁵

Sli, ki so dostavljali noto občinam, so občinskim zastopstvom pri-
našali še posebno navodilo, ki se glasi: »V slučaju, da bi (agenti, delegati
in volivci slovanskih podobčin) vprašali za smoter zastavljenih vpra-
šanj, (ki jih vsebuje nota), odgovorite, da bi se radi izognili pridružitvi
k Hrvaški. Obenem pa jim pojasnite, da vladajo tam težki zakoni.

Ce bodo zahtevali, da se vpiše tudi njihov slovanski jezik, jim ugo-
dite. Obenem pa jim morate prikazati nujnost, da se izobrazijo tudi v
italijanskem jeziku, da bi razumeli akte, ki se tičejo njihovih koristi.
Zaradi tega bo potrebno, da bodo šole, ki bodo morebiti ustanovljene v
podobčinah, slovansko-italijanske.«¹⁶

Noto je dobilo, s Koprom vred, 21 občin. Seznam le teh nam pove,
da se je De Combi po nasvetu Pirana odločil samo za bivše beneško
ozemlje. Tu pa je izključil iz svojega seznama tiste občine, ki njegovemu
odposlancu niso dale potrebnih zagotovil. Čeprav je občina Vodnjan 23.
1. 1849 predlagala, da bi dobili noto tudi občina Barban, (ki je spadala
pod volilni okraj Vodnjan) in pa občinska agencija Kanfanar (o kateri
občinsko zastopstvo v Vodnjanu trdi, da se ne bo ravnila po protokolu
občine Svetvinčenat, pod katero je spadala), med občinami, ki so na
noto odgovorile, teh dveh ne najdemo. Bodisi, da jima De Combi ni
poslal note, ali da se je občina Barban odločila drugače kot Vodnjan.
Kanfanar pa enako kot Svetvinčenat, se predvidevanja občine Vodnjan
o tem, da bosta ti dve občini izpolnili nalogo, niso uresničile.¹⁷ O tem
še nekaj besed kasneje.

Od 21 občin, ki so dobile protokol, jih je odgovorilo samo 11. To
so Koper in Milje v slovenskem, Buje, Novigrad, Vodnjan, Pulj, Vižinada,
Bale, Rovinj, Poreč in Labin v hrvaškem delu Istre. Naravno je, da se
je prva lotila dela občina Koper, ki je 18. januarja sklicala vse volivce,
delegatke in agente svojega področja na posvetovanje. Zanimivo je, da

¹⁵ Koprška nota št. 17 a.

¹⁶ Navodilo h koprski noti. Kot v opombi št. 2 pod 7 a.

¹⁷ Protokol občine Vodnjan št. 58, 21. 1. 1849.

se je od 25 večjih vasi, združenih v 18 podobčinah, zbralo le 11 vasi, ki so pripadale devetim podobčinam.¹⁸ To so bile Smarje, Gažon, Truške, Boršt, Tinjan, Dekani, Rožar, Pomjam, Loka, Koštabona in Krkavče. Vse te vasi razen Trušk in Boršta so pristopile h koprskemu protokolu in na vprašanja (ki so bila v Kopru nekoliko drugače postavljena kot v ostalih občinah, vendar je bistvo, če izvzamemo nekaj omilitev, ostalo isto) odgovorile pozitivno, kar naj bi pomenilo, da so se odločile za spojitve z Italijani. Smisel odgovorov vaških volivcev in delegatov je v tem, da kmetje naštetih vasi razumejo in govorijo italijanski jezik, da so vsi njihovi dokumenti v italijanščini, da jim je italijanščina potrebna tako v uradih kakor v trgovskih poslih. Še več: v naštetih vaseh ni človeka, ki bi znal brati in pisati v slovenskem jeziku, medtem ko italijanščino bere precej ljudi, nekateri pa se znajdejo tudi v pisanju. Zaradi tega želijo omenjene vasi ostati združene z italijanskimi občani, katerim pripisujejo svojo blaginjo (!).¹⁹

Naj omenim, da vprašanj o številu prebivalstva in o vzgoji mladine koprski protokol ne vsebuje. Poleg tega je treba poudariti, da odgovorni ljudje koprške občine niso sestavili protokola kakor ostale občine. Vprašanja so postavili najprej delegatom in volivcem Šmarij in Gažona, ki so odgovorili pozitivno na vsa postavljena vprašanja in podpisali protokol. Nato so sledili delegati in volivci Boršta in Trušk, ki naj bi odgovorili enako kot prejšnji, vendar protokola niso podpisali. Trditev občinskih činiteljev, da so k protokolu pristopili, je torej več kot dvomljiva. Volivci in agenti Dekanov in Tinjana, ki so bili sedaj na vrsti, so odgovorili pozitivno in pristavili, da hočejo ostati združeni s Trstom in Koprom, s katerima jih že stoletja vežejo življenjske potrebe. Za njimi so bili na vrsti delegati in volivci Pomjana, Rožarja, Loke (Lonche), Koštabone in Krkavč, ki so k protokolu pristopili in ga podpisali.²⁰

Med večjimi vasmi na Koprskem pa k protokolu niso pristopile: Crni kal, Podpeč, Hrastovlje, Kubed, Gračišče, Sv Anton (danes Dvor), Dol, Zazid, Marezige, Manžan, Grintovec, Puče, Sergaši in Rižana.

Še huje je bilo v občini Milje, kjer so se vsi poklicani agenti, delegati in volivci Mačkovelj, Ospa, Gabrovice, Plavij, Škofij in Hribov (pod to podobčino so spadale vasi Elerji, Fajti, Božiči, Sodniki, Norbedi, Hrvatini, Sv. Brigida, Čampore ali Lovran in Korošci z manjšimi zaselki), izrekli za nemški in k r a n j s k i jezik pri poučevanju mladine, za k r a n j s k i jezik pri vseh uradnih potrebah, podobčine Mačkovlje, Osp in Gabrovice pa celo za ločitev od Istre in pridružitve h Kranjski.²¹

Občini Izola in Piran na De Combijevo noto nista odgovorili.

Od vabljenih občin v hrvaški Istri pa so odgovorile Buje, Novigrad, Poreč, Rovinj, Bale, Vodnjan, Pulj, Vižinada in Labin. Oglejmo si odgovore:

¹⁸ Prim. med ostalimi tudi pismo 10. 1. 1849 in pismo 24. 1. 1849.

¹⁹ Koprski protokol 18. 1. 1848.

²⁰ Prav tam.

²¹ Miljski protokol št. 36, 20. 1. 1849.

1. V občini Buje so pri protokolu sodelovale podobčine Triban, Krašica, Kršete, Momjan, Brda, Oskurus, Sorbar in občinska frakcija Bibali s skupno 2625 prebivalci. V protokolu navajajo, da prebivalci omenjenih podobčin ne znajo ne pisati ne brati hrvaščine²³ in redki jo za silo razumejo. Kakor v krajih (mestih), kjer živijo samo Italijani, je na bujskem podeželju v rabi samo italijanščina. Mladina naj bi se vzgajala v italijanskem jeziku, ker je koristnejši in ker je od njega »odvisna večja ali manjša stopnja omike in razvoja«. Za vse uradne potrebe, kakor tudi za civilnopravne pogodbe, naj bi ostala v rabi italijanščina. Interes omenjenih prebivalcev naj bi bil, da se vedno bolj spojijo z Italijani v omikanih in trgovskih centrih istrske obale.²⁴

2. V občini Vodnjan sta podpisali protokol podobčini Filipan in Juršiči (Roveria) s skupno 1530 prebivalci. Protokol navaja, da vsi moški prebivalci podobčin razumejo in »nekoliko tudi govorijo«²⁵ italijanski jezik. Tega pa ni mogoče trditi o ženskah, ki imajo v mestih manj opravkov. Pri vzgoji mladine dajejo podobčine prednost italijanščini, ker so v tem jeziku napisani vsi posestni in drugi dokumenti prebivalcev. Z italijanščino lahko prebivalci tudi »izboljšajo svoj položaj«. Zato naj bi se pri vseh uradnih zadevah še nadalje izključila uporaba vseh drugih jezikov. O razlikah med raznimi slovanskimi jeziki, ki jih omenja točka 4 De Combijeve note, prebivalci Filipana in Juršičev nimajo pojma in ne razumejo jezika, v katerem so pisane uradne objave. V interesu kmetov vodnjanskega podeželja je, »da se vedno bolj spojijo z Italijani«.²⁴

3. V občini Pulj so pri protokolu sodelovale podobčine Kavran, Premantura, Pomer, Medulin, Ližnjan, Šišanj, Montić, Voltura, Lobarik, Peroj, Galižana in Fažana s skupno 5569 prebivalci, ki »govorijo neko mešanico italijanskega in hrvaškega jezika, razen v Galižani in Fažani (1450 prebivalcev), kjer poznajo samo italijanščino«. Pri vzgoji mladine dajejo volivci, agenti in delegati omenjenih podobčin prednost italijanščini, »ker so dvojezične ustanove škodljive za razvoj pismenosti!«. Izjema je zastopstvo podobčine Peroj, ki zahteva tudi pouk v ilirščini, da bi zadostilo zahtevam svojega škofa. Prebivalci vseh ostalih vasi sicer razumejo »slovenski jezik, v katerem so pisane molitve«, ne razumejo pa kranjščine, v kateri so napisani ukazi, razglasi in objave cesarsko-kraljeve vlade. Dvojezično vzgojo odklanjajo tudi zato, ker bi »to vodilo k separatizmu, kar bi bilo škodljivo za oba naroda, predvsem pa za hrvaškega«. Italijanščina naj ostane kakor doslej uradni jezik.²⁵

4. V občini Vižinada sta sodelovali podobčini Kaštelir in Labinci (Santa Domenica). Števila prebivalstva dokument ne navaja. Občina izjavlja, da je pri vseh uradnih in trgovskih poslih v rabi samo italijanšči-

²³ Izraz »lingua slava« ali »lo slavo« prevajam s »slovenščina« ali »slovenski jezik« če gre za slovenske občine, s »hrvaščina« ali »hrvaški jezik«, če gre za hrvaške občine. Le v nekaterih primerih, kjer tekst posebej terja tak izraz, sem pustil »slovanski«.

²⁴ Protokol občine Buje št. 9, 23. 1. 1849.

²⁵ Protokol občine Vodnjan št. 38, 21. 1. 1849.

²⁶ Protokol občine Pulj št. 35, 28. 1. 1849.

na, čeprav v obeh podobčinah govorijo mešano hrvaško-italijansko govorico. Kulturi in zedinjenju province bi bilo samo v škodo, če bi vpeljali kak drug jezik »ker se istranski Slovani vedno bolj italijanizirajo, čeprav nimajo italijanskih šol«. Po nekaterih trditvah, ki nimajo večjega pomena, sledi kritika vlade, ker je v Istri uvedla nemški uradni jezik ter s tem onemogočila »Istranom« dostop v javne službe.²⁶

5. V občini Bale so protokol podpisali volivci in delegati podobčin Cubani, Krmed in Golež s skupno 291 prebivalci. O teh trdi protokol, da govorijo italijansko, razen desetih, ki ta jezik slabo obvladajo. Volivci in delegati so se izrekli za italijanščino pri pouku in pri vseh uradnih in civilnih odnosajih, »ker je italijanščina jezik občinskega mesta«. Dalje trdijo, da od slovanskih jezikov razumejo samo tistega, v katerem so napisane molitve, ne razumejo pa »kranjščine in drugih dialektov tj. dalmatinskega, dubrovniškega, vlaškega in hrvaškega«.

Stoletja so bili omenjeni vaščani povezani z Italijani, od katerih so izhajale vse njihove koristi in zaradi tega hočejo, da tako ostane tudi v bodoče. Končno trdijo delegati in volivci, da hočejo v vsem deliti usodo svojega občinskega mesta in da nočejo biti odvisni od »tujih klatežev«, ker so bili vedno proti takim ljudem.²⁷

6. V občini Rovinj je protokol podpisala podobčina Rovinjsko selo s 397 prebivalci slovanskega izvora, »ki govorijo slovansko narečje«. Vaški delegat, Italijan G. Quarantotto, je izjavil, da govorijo tudi italijanski jezik in dal zapisati, da »hočejo pripadati italijanski narodnosti, da se hočejo spojit z italijanskim prebivalstvom in da so popolnoma privrženi cilju v noti postavljenih vprašanj«.²⁸

7. V občini Novigrad sodeluje podobčina Brtonigla z nekaj nad 1000 prebivalci, ki razumejo in govorijo italijanski jezik. V vasi imajo šolo z italijanskim poukom, kar želijo, da tudi ostane. V vseh javnih in privatnih zadevah dajejo prednost italijanščini. To pa zato, »ker ne razumejo pisanega slovanskega jezika«, čeprav deloma govorijo nekak slovanski dialekt. Sicer pa so vedno pripadali italijanskemu delu Istre, zato se hočejo »spojiti z italijanskimi občinskimi centri«.²⁹

8. V občini Poreč so pri sestavljanju protokola sodelovale podobčine Tar, Vabriga, Frata, Nova vas, Žbandaj, Dračevac, Fuškulin, Mugeb, Mušalež, Vrvari in Maj (Veli, Srednji in Mali Maj) s skupno 2687 prebivalci. Protokol občine Poreč je med najbolj protislovnimi. Občina namreč najprej trdi, da se med prebivalstvom le redko najde koga, ki bi poznal slovanski dialekt dežele. Takoj nato pa pride naslednja trditev: »Z eno besedo lahko rečemo, da več kot polovica prebivalstva govori samo italijansko«. Kmetje --- pravi dalje protokol --- rabijo slovanski dialekt samo za domače potrebe in to le v tistih oddaljenih vaseh, ki nimajo pogostejših stikov s civiliziranim delom pokrajine. Občina Poreč zanika obstoj glagolice na svojem področju. Sestavljavci protokola zatr-

²⁶ Protokol občine Vižinada št. 47, 29. 1. 1849.

²⁷ Protokol občine Bale št. 20, 28. 1. 1849.

²⁸ Protokol občine Rovinj št. 76, 1. 2. 1849.

²⁹ Protokol občine Novigrad št. 34, 25. 2. 1849.

jujejo, da so sedanji prebivalci poreškega podeželja »potomci Albancev, ki so jih Benetke tja naselile v XVII. stoletju, da bi ponovno naselile kraje, ki jih je opustošila kuga«. Omenjeni prebivalci so res »ohranili rubo »svojega slovanskega dialekt«, a niso nikoli »mislili na ohranitev »svoje albanske narodnosti«. Zaradi tega naj bi se kmetje odločili za italijanščino, za spojitve z Italijo, ker »slovanska narodnost brez mesta, brez civiliziranega centra, ni mogoča!«³⁰

9. V občini Labin pa niso sestavili protokola temveč pritožbo, ki je bila namenjena istrskim poslancem v Kromerizu, vendar so v njej obravnavali enaka vprašanja kot so jih obravnavale že omenjene občine. Pritožba je bila sestavljena v prisotnosti delegatov, agentov in volivcev podobčin Krmenica, Brgod, Cerovica, Dubrova, Cer, Ripenda, Vlahovo in Sveta Nedelja, ki so jo tudi podpisali. Števila prebivalcev pritožba ne navaja. Predstavniki občine se pritožujejo, da od marca 1848 dalje prihajajo v njihov kraj tiskani ukazi, odredbe, okrožnice in obvestila »v nekem jeziku, ki ga nekateri imenujejo ilirski, drugi hrvaški, tretji kranjski, dalmatinski ali vlaški in o katerem mi res ne vemo kateri je, ker ne najdemo človeka, ki bi ga znal brati in ga razumel.« »Bodi — pravi pritožba dalje — da so naši predniki prišli od koderkoli, mi nečemo biti kar so bili oni ..., mi smo Istrani (kar naj bi pomenilo isto kot Italijani) in to hočemo ostati«. Zato zahtevajo: 1. da se v šolskem pouku uporablja samo italijanščina; 2. da italijanščina ostane kakor doslej edini uradni jezik in 3. da se podeželskemu prebivalstvu prizna pravica in potreba, da se čimprej in čimbolj spoji z Italijani.³¹

Takšna je v kratkem vsebina vseh enajstih istrskih protokolov, ki jih je povzročila De Combijeva nota št. 17. V občini Plomin ni prišlo do protokola, kljub temu, da se je v prejšnjem letu pridružila labinski občini v pritožbi proti objavam v slovensščini oz. hrvaščini. Zaradi tega je občina Labin poslala v Koper tudi prepis omenjene skupne pritožbe, kar naj bi veljalo ravno toliko, kot da je Plomin napisal protokol.³² Iz seznamov podobčin lahko spoznamo, da tudi tam, kjer so bili protokoli sestavljeni, niso sodelovale niti vse vasi niti vse podobčine. Kriččča sta predvsem primera Kopra, ki smo ga že omenili in pa Labina, kjer na seznamu manjkajo podobčine Kunj, Šumberg in Vetva, ki so štele skupaj okrog 2500 prebivalcev ali — z drugimi besedami — več kot Labin s predmestjem, saj je ta štel tedaj le okrog 2100 prebivalcev. V občini Buje manjka podobčina Triban. V občini Vodnjan nista sodelovali podobčini Marčana in Peruški, ki sta šteli skoraj toliko prebivalcev kot Filipan in Juršiči. V občini Poreč manjka podobčina Baderna, ki je štela okrog 1000 prebivalcev. Potemtakem lahko ugotovimo, da se je De Combijevemu vabilu odzvala le polovica občin in še te nepopolno.

Najtrše delo so imele občinske uprave v slovenskem delu Istre. Tu ni samo primer miljskih podobčin, ki so se izrekle za slovensko-nemške šole in za slovenski uradni jezik. Tu je še primer Kopra. O koprskih

³⁰ Protokol občine Poreč št. 55, 2. 5. 1849.

³¹ Pritožba občine Labin št. 59, 8. 5. 1849.

³² Prim. op. 1. pod 19 a.

podobčinah sam De Combi poroča, da jih je k protokolu pristopilo le osem od osemnajstih (delegati Trušč in Boršta protokola niso podpisali, torej ti dve vasi ne štejeta, Šmarje in Gažon pa sta tvorila eno podobčino). Zakaj ostale podobčine niso podpisale koprskega protokola? Zakaj so v Kopru zasliševali samo po nekaj podobčin hkrati in ne vseh skupaj kakor drugje? Na prvo vprašanje odgovorja De Combi sam, ko v pismu poslancu Madonizzi 24. januarja 1849 trdi, da je »dušnopastirski kler vedno na preči, da prepreči naše namere, nam povzroča težave in postavlja ovire«. In na drugem mestu: »...Ostale (podobčine) so od podpisa odvrnili župniki, ki so vplivali na kmete s tem, da so sejali nezaupanje in razširjali čudno idejo, da hočemo oživeti ukinjene datjave; tako so si končno zagotovili podpise (kmetov) na že pripravljene protokole«. ³³

S tem pa je De Combi neposredno povedal, da je duhovščina na Koprskem pripravila protiprotokol, v katerem so se kmetje Črnega kala, Podpeči, Hrastovelj, Kobeda, Gračišča, Sv. Antona, Dola, Zazida, Mareziga, Manžana, Grintavca, Puč, Sergašev, Rižane in verjetno tudi Trušč in Boršta ter ostalih manjših vasi izrekli za slovenske šole, slovensko uradovanje in morda celo za pridružitve h Kranjski, kakor so storili nekaj dni kasneje kmetje miljskih podobčin z uradnim miljskim protokolom.

Že v spisu o miljskem protokolu sem opozoril, da ni mogoče (z De Collejem) zanikati obstoja neke stranke, ki je razširjala slovensko propagando. ³⁴ V istem spisu sem dokazal, da je imela slovenska duhovščina v miljski občini za seboj dolgotrajno narodnostno delo. Ali ni mogoče trditi isto tudi za slovensko duhovščino na Koprskem? Še več. Pozivu De Combija na sestanku v Kopru so se gotovo odzvali delegati, volivci in agenti vseh slovenskih podobčin koprške občine. Prav tako je gotovo, da so sprva sedeli v dvorani vsi skupaj in da je že med preliminarim pojasnjevanjem De Combijeve note prišlo do spora med podestatom na eni in pa predstavniki slovenskih vasi na drugi strani. Da bi dosegli uspeh, so se občinske oblasti poslužile pritiska. Predstavniki vasi se pa temu niso vdali in zato je bilo potrebno spremeniti oziroma omiliti vprašanja. Tako je bilo spuščeno vprašanje o šoli oziroma o jeziku, v katerem naj se poučuje mladina in pa vprašanje o številu prebivalstva. Ni dvoma, da se je občinska oblast ustrašila dejstva, da je v občini veliko več Slovencev kot Italijanov in da je zato ta vprašanja sama umaknila. Prav tako pa je morala pristati na omilitve ostalih vprašanj, ki so izgubila prvotno ostrino. Preformulirana vprašanja so se namreč glasila: 1. Kateri jezik vam je najbolj potreben za opravljanje vaših poslov v Kopru, v bližnjem mestu Trstu in v drugih mestih Istre? 2. Ali tisti prebivalci vaše občine, ki imajo vsakodnevna pota v mesto, dobro razumejo italijanski jezik in ga govorijo? 3. Ali je v podobčini Šmarje in Gažon kdo, ki zna pisati in brati v slovenščini? (V vprašanju je govor o Šmarjah in Gažonu pač zato, ker sta bili ti dve

³³ Pismo občine Koper poslancu Madonizzi 24. 1. 1849.

³⁴ M. Pahor o. c. str. 72 in na drugih mestih.

vasi prvi na vrsti). 4. Ali obstajajo v občini osebe, ki berejo in razumejo dokumente, ki so pisani v italijansčini in ali znajo pisati (v tem jeziku)? 5. V katerem jeziku so napisani novejši in starejši dokumenti (tj. testamenti, darovnice, pobotnice, sodbe, cenitve, kupne in zakupne pogodbe itd.), ki jih hranite na svojih domovih? 6. Povejte svobodno in brez vsakih ozirov ali se želite vedno bolj spojiti z Italijani v italijanski del Istre, v italijanske občine, od katerih je odvisna vaša vzgoja in civilizacija, ali pa imate drugačne namene tj. da se združite s slovanskimi plemenic. Vprašanja so res milejša od prvotnih, vendar ne skrivajo nič manjše pasti. Grajena so namreč tako, da privedejo anketirance do nujnega zaključka, da bi se v zvezi s »slovanskimi plemenic« tj. s Hrvati, ker je v navodilu k noti govor o tem, da bi se hoteli izogniti pridružitvi k Hrvaški in Slavoniji, ne počutili dobro. Tam bi jih namreč nihče ne razumel, prav tako oni ne bi razumeli jezika, njihovi dokumenti bi ne bili več veljavni in podobno.

Toda tudi s to taktiko De Combi ni uspel. Zato je klical v dvorano agente in delegate po skupinah. To je drugi del pritiska. A tudi to mu ni popolnoma uspelo. Protokol so podpisale le najbolj omahljive skupine. Najboljši dokaz temu sta predstavništvi Boršta in Trušč, ki sta odrekli podpis v zadnjem trenutku, ko je bil zanju protokol že napisan. Gledan s te plati je bil koprski sestanek za De Combija še bolj porazen kot sam priznava, kajti večina podobčinskih predstavništev je, kljub omilitvi vprašanj in dvakratnemu pritisku, pristopila k protokolu, ki so ga pripravili župniki, torej k stranki, ki se je bila za slovenske šole, za slovensko uradovanje in proti praksi, ki je veljala v Kopru stoletja. To dokazuje, da so bile slovenske vasi v koprski občini leta 1849 v določeni meri narodno že prebujene. V pisnu 24. januarja se De Combi opravičuje, da je občina Koper v težavnem položaju, da ji ni mogoče opraviti vsega, še manj pa opraviti hitro. Kljub temu, da je tedaj že gotovo vedel za izid sestanka v Miljah, ki je predstavljal zanj drugi poraz, tega ne omenja, temveč izraža le upanje, da bodo ostale istrske občine nadomestile to, kar Kopru ni uspelo.³⁵

Občina Milje je sicer uradno obvestila De Combija o sestanku šele 29. januarja. Nastop miljskih podobčin 20. januarja pa je bil tako enoten, da ni mogoče, da glas o njem ne bi prodril do Kopra najkasneje v dveh ali treh dneh. Prav tako ni mogoče, da De Combi ne bi vedel, kaj se je tiste dneve dogajalo v Izoli in Piranu, o katerih je bilo tedaj že jasno, da protokola ne bosta poslali. Vendar je v pismu 24. januarja vse to zamolčal, ker se je zanašal na 16 južnih in severovzhodnih občin bivšega beneškega ozemlja, ki so dale slutiti, da bi stvari pri njih potekale lažje in bolje, ker hrvaški kler ni bil tako dobro organiziran, torej tako »nasilen« kot slovenski.

Ce je torej De Combi v noti govoril o »nasilnosti neke stranke, ki prevzema nase škodljivo propagando slavizma v naši pokrajini«, potem je gotovo vedel, da je takšna stranka na koprskem obstajala in da je

³⁵ Kakor v op. 35.

imela v svojih vrstah tudi večino duhovščine, ki je bila vodilni — v dolgem narodnostnem delovanju izkušen — element.

To dokazujeta tudi primera Pirana in Izole. Previdnost, ki so jo pokazali Pirančani v že omenjenem odgovoru koprski občini, dokazuje, da niso zaupali prebivalcem svojega podeželja. Res je, da je v treh dolinah italijanizacija napredovala, vendar nam primer Sv. Lucije, kjer je bilo prebivalstvo še skoraj v celoti slovensko, dokazuje, da ni napredovala v toliki meri, da bi opravičevala upanje na uspeh. Poleg tega so tu popolnoma slovenske vasi kakor na primer Padna, Nova vas in Sv. Peter (sedaj Raven) z zaselki na severu, in Kaštel ter Marija na Krasu na jugu Dragonje. Ni mogoče, da bi se Kaštel, kjer so stoletja rabili in gojili glagolico, kjer so župniki vzgajali prebivalstvo v narodnostnem čutu, izrekel za italijansko šolo, čeprav bi se morda izrekel za italijanski uradni jezik. Prav tako to ni mogoče v Svetem Petru, ki se je dvesto let pravdal proti koprskim fevdalcem italijanskega rodu in kjer so se najstarejši ljudje še spominjali teh ostrih pravyd, ki so se končale šele s propadom beneške republike.³⁶ O Padni, Novi vasi in Mariji na Krasu smemo mirno trditi, da se za De Combijevo noto ne bi izrekle že iz razloga, ker so bile popolnoma slovenske in pod vplivom Kaštela in Sv. Petra.

Zelo podobno je stanje v občini Izola, kjer je strunjena slovenska naselbine segala do samega predmestja. Značilna pa sta dva primera. Korte (danes Dvori nad Izolo) so spadale v tisto vrsto vasi, kjer so župniki uporabljali glagolico in učili prebivalstvo v domačem jeziku, kjer se je torej lahko začela uveljavljati slovenska stranka. H Kortam spadajo še zaselki Stara vas, Vuki, Draga, Medoš, Morgani, Kortinca, Križpotje, strunjeni del Čedelj z Nargucanom in Pašljun, vsi naseljeni izključno s Slovenci. Zaselki so bili pod močnim vplivom Kort oziroma župnikov, ki so tu prebivali in učili. Drugi primer je vas Malija, kjer imamo priliko opazovati naravno slovenizacijo kasneje priseljenega prebivalstva (Bernardi). Vas je v obravnavanem času že popolnoma slovenska. Kakor občina Piran tudi občina Izola ni zaupala podeželskemu prebivalstvu, ki je segalo skoraj do mestnih vrat in se v preteklih stoletjih ni italijaniziralo, kljub temu, da je imelo v mestu vsakodnevne opravke. Brez dvoma je duhovščina tako na izolanskem kakor na piranskem podeželju nastopila proti koprski noti tako odločno, da do protokola sploh ni prišlo. Če je prišlo do neklih podpisov, potem ni dvoma, da je duhovščina uspela, da so Slovenci teh krajev podpisali protokol, ki ga je pripravila, kakor na Koprskem, »stranka, ki prevzema nase škodljivo propagando slavizma« tj. duhovščina sama. Mislim pa, da sta bili obe občini preveč previdni, da bi se spustili v De Combijevo kombinacijo.

Stanje v hrvaški Istri je bilo bistveno drugačno. Tu je treba predvsem poudariti večji pritisk osrednjih občinskih oblasti na volivce, delegate in agente v podobčinah. Drugo je vprašanje manjše organi-

³⁶ Prim. dokumente, objavljene v: Istrski zgodovinski zbornik I. Koper 1953, str. 214 in nasl.

ziranosti ali sploh neorganiziranosti hrvaške duhovščine, ki ni nastopila enotno kakor slovenska. Končno pa je važen tudi odnos občinskih oblasti do občin in do jezikovnega vprašanja na jugu Istre.

Ozrimo se najprej na prvo vprašanje. Medtem ko so imela vprašanja miljskega in deloma koprškega občinskega zastopstva vsaj videz demokratičnosti, tega na jugu ni bilo. Miljski Slovenci so se lahko svobodno izrekli za slovensko šolo in slovensko uradovanje. Delegati koprških podobčin so prisilili občino, da je omilila vprašanja in odrekli podpis tudi na preformulirano noto, kar zgovorno dokazuje primer Boršta in Trušč. Tega v hrvaških občinah ni bilo. Celotno podeželje občin, ki so odgovorile na noto, se je izreklo za italijanske šole, italijanski uradni jezik in za narodno spojitev z Italijani v občinskih centrih. Tu ni bilo samo vprašanje »tujih klatežev«, ki so jih občine prikazale v najslabši luči, temveč so predstavniki občin dokazovali kmetom na podeželju, da *nimajo pravice, da bi živeli in se udeleževali kot narod*. Najbolj očitna sta v tej smeri primera občin Buje in Pulj. Občinske oblasti v Bujah poudarjajo, da so Hrvati *gostje na zemlji, ki je bila prvotno italijanska*.³⁷ V Pulju pa govorijo o tem, da je *hrvaški jezik gost na ozemlju, ki je bilo italijansko* in zaradi tega *kmetje ne smejo oklepavati, da bi sprejeli italijanščino*.³⁸ Toda v teh dveh občinah lahko vsaj slutimo neko prepričevanje. Tega pa za ostale občine ne moremo trditi. Hrvati občine Vodnjan enostavno *»morajo spoznati, da je spojitev z italijanskim delom Istre o njihovem interesu«*.³⁹ Prebivalcem Poreškega je *»absolutno potrebito, da se približajo edini civilizaciji Istre, ki je doma v mestih na obali«, kajti v Istri je bil vedno »samo en pisan jezik, ena literatura, ena civilizacija, skratka ena edina italijanska narodnost«*.⁴⁰ Po igračkanju s slovanskim dialektom in albanski narodnosti je ta formulacija dovolj zgovorna. Občina Vižinada se bržkone ni ozirala na odgovore delegatov Kaštelirja in Labincev, ki so bili pri kakšnem vprašanju v dvomu, kajti drugače bi ne moglo priti do naslednje formulacije: *»Če bi bilo v Istri mogoče potegniti demarkacijsko črto med Slovani in Italijani, ki so najbolj omikani in prebivajo v najbogatejšem delu pokrajine, bi se Slovani morali odločiti za tako demarkacijsko črto, ki bi jim dala garancijo o njihovi italijanski narodnosti«*.⁴¹

V vseh naštetih primerih imamo opravka z narodno-političnim pritiskom, ki je bil povsod enako hud. Ne smemo pa pozabiti na gospodarski pritisk, ki je enako važen. To je posebno očitno v občini Bale, kjer oblasti poudarjajo, da so trgovci obalnih in celinskih mest, kamor kmetje prodajajo svoje pridelke, *»že od zdavnaj naši (to je kmečki — hrvaški) blagajniki«*.⁴² Bolj jasno kot tako se niso mogli izraziti, da bi dokazali, da so bili hrvaški kmetje zadolženi pri mestnih trgovcih

³⁷ Kakor v op. 23.

³⁸ Kakor v op. 23.

³⁹ Kakor v op. 24.

⁴⁰ Kakor v op. 30.

⁴¹ Kakor v op. 26.

⁴² Kakor v op. 23.

in da je tudi gospodarski pritisk vplival na odgovore vaških delegatov na vprašanja note. V občinah Buje, Vižinada in Poreč dajo zapisati, da izhajajo koristi hrvaških kmetov samo iz italijanskih mest kot edinih pomorskih in trgovskih središč Istre. To naj bi pomenilo, da mimo mest nimajo hrvaški kmetje nikakih koristi in da bi gospodarsko propadli, če bi se odločili drugače kot so občine od njih pričakovale. Tudi tu ni težko spoznati, da so bili kmetje zadolženi pri mestnih trgovcih. Podobno je tudi v Labinu in Rovinju. Povsod je torej vplival na odgovore tudi gospodarski element in ta vpliv je bil odločilen.

K temu, da so se hrvaške podobčine izrekle za italijanščino, pa je odločilno vplivala tudi duhovščina. V nobeni od naštetih občin nimamo primera, da bi se duhovniki postavili proti noti in podprli svoje farane v težnjah po hrvaških šolah. Hrvaška duhovščina v Istri ni bila tako povezana kakor slovenska. Ta trditév velja predvsem za obalni del Istre in pa za tiste občine, ki so imele z obalo največ stikov, kakor so bile Buje, Vižinada, Bale in Vodnjan. Seveda so tudi tu izjeme. Vsekakor je treba pripisati duhovščini, če občina Umag ni mogla pristopiti, še manj pa pozitivno odgovoriti na koprsko noto. Hrvaška duhovščina v okolici Umaga je stoletja podpirala kmete, ki so bili v sporu z občinskimi oblastmi zaradi cerkvenih dajatev in ni čudno, če so se tukaj duhovniki uveljavili kot narodni voditelji in če so jim farani zaupali.⁴³ Nekaj podobnega velja najbrž tudi za Vrsar, kamor je spadala med drugimi tudi velika podobčina Sveti Lovreč pazinatički. Na vsem ozemlju občine je bilo sicer nekaj več Hrvatov kot Italijanov, vendar to še ne opravičuje, da občina ne bi pristopila k protokolu. Narodnostno v podobnem položaju je bila namreč tudi občina Poreč, ki je pristopila k noti in sestavila protokol. Zato ni neumestno domnevati, da se je Vrsar odločil drugače pod vplivom hrvaške podeželske duhovščine, ki se je verjetno postavila proti De Combijevega vprašanju.

Zopet drugačno je bilo stanje v občinah Buzet, Oprtalj, Motovun, Svetvinčenat, Grožnjan in Plomin. Toda, da bi lahko odgovorili na vprašanje, zakaj se te občine niso odzvale na koprsko noto, je potrebno najprej odgovoriti na drugo vprašanje. Zakaj De Combi ni poslal svoje note občinam Vižnjan, Roč, Zminj in Barban ter občinski agenciji Kanfanar? Treba je poudariti, da je občina Vodnjan v dopisu, ki je spremljal protokol 21. I. 1849, predlagala De Combiju naj pošlje noto tudi občini Barban, ki je spadala pod njen volilni okraj, in pa občinski agenciji Kanfanar, ki je spadala pod občino Svetvinčenat. Glede Barbana je poudarjeno, da je samostojna občina. Glede Kanfanara pa je vodnjanski podestat Benussi v pismu izrekel gotovost, da se ta občinska agencija ne misli pridružiti deklaraciji matične občine.⁴⁴ Torej so v Vodnjanu vedeli, da občina Svetvinčenat ne bo poslala takšnega protokola, kakršnega si je želel De Combi in kakršnega so sestavili v Vodnjanu. Zato so hoteli, da bi koprski podestat izkoristil vsaj agencijo

⁴³ Prim. dokumente, objavljene v: Istrski zgodovinski zbornik I. Koper 1953, str. 197 in nasl.

⁴⁴ Spremeni dopis občine Vodnjan 25. I. 1849.

Kanfana, kjer so predvidevali drugačen izid. Za občino Barban pa občinski činitelji v Vodnjanu sploh niso dvomili, da se bo izrekla za noto in da bo odgovorila popolnoma tako kot so odgovorili sami. Ali sta Barban in Kanfana po tej intervenciji dobili noto ali ne, ni znano. Po vsej verjetnosti je nista dobili. Za takšno verjetnost je več razlogov. Prvič je koprski podestat že vedel za rezultate svojih prizadevanj v Miljah, v samem Kopru, v Izoli in Piranu in si je s tem, da note ni odposlal, prihranil dve nadaljnji razočaranji na ozemljih, kjer je bilo Italijanov mnogo manj kot v občinah Milje, Izola in Piran in kjer so bila celo mesta narodnostno mnogo bolj mešana kakor pravkar našeta. Drugič pa je treba naglasiti, da je noto poslal le tistim občinam, ki so dale njegovemu odposlancu posebna zagotovila, da bodo protokole sestavile v duhu njegovih navodil. Občina Svetvinčenat je bila sicer med njimi, vendar svojih zagotovil ni mogla izpolniti. Poleg tega so v Kopru vedeli, da se s politiko De Combija ne strinjajo mesta kakor sta Volosko in Lovran, ki sta protestirali proti noti.⁴⁵ Bilo je torej dovolj razlogov, da nekaterim občinam note niso poslali. Poslali je niso tja, kjer osebni De Combijev odposlanec ni dobil od občinskih oblasti posebnih zagotovil, kjer so bila mesta narodnostno mešana, kjer je bilo torej že na samem začetku jasno, da nota ne bo našla razumevanja. Takšne so bile občine Roč, Žminj in Vižnjan. Kljub priporočilom Vodnjana se je izkazalo, da spadata v to vrsto tudi Barban in Kanfana.

Narodno mešana pa so bila tudi mesta Buzet, Oprtalj, Grožnjan, Motovun, Svetvinčenat in Plomin. Če pa so te občine dale De Combijevemu odposlancu zagotovila, da bodo k noti pristopila, potem je gotovo, da se niso ozirale na narodnostno stanje svojega podeželja. Čeprav je zelo verjetno, da so tudi te občine zagotavljale ustanovitev hrvaško-italijanskih šol, si s to obljubo pri sestavljanju protokolov niso mogle pomagati. Poleg dejstva, da so bila omenjena mesta narodnostno mešana, pride v poštev tudi to, da je bilo njihovo podeželje popolnoma slovansko. Če namreč pogledamo stanje prebivalstva v teh šestih občinah po kasnejših virih, pridemo do zaključka, da je bilo tu, vključno z mesti, skoraj dve tretjini slovenskega in hrvaškega prebivalstva. V občinah, ki note niso dobile, pa je razmerje med hrvaško-slovenskimi in italijanskimi prebivalci še bolj kritično za Italijane, saj znaša 80 : 20 % v korist Slovencev in Hrvatov.⁴⁶ Razumljivo je torej, da je v neznatni manjšini. Zato občinam ni mogla pomagati do pristopa k noti niti obljuba ustanovitve slovensko-italijanskih šol. Vse to je De

⁴⁵ Protokol občine Labin 8. 3. 1849. Po tem protokolu izgleda, da so nekateri prebivalci Lovrana in pa 4000 prebivalcev Voloskega poslali v Kromeriž pritožbo proti delovanju De Combija. Več kot toliko ni mogoče razbrati. Morda si je občina Labin prizadevala prepričati tudi občino Volosko in Lovran, da bi pristopili k De Combijevi noti in napisali protokol v duhu De Combijevih želja.

⁴⁶ Izračun je narejen po podatkih v: Spezialortreperitorium der Österreichischen Länder, Bearbeit auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910, Herausgeben von der k. k. statistischen Zentralkommission, VII. Österreichisch-Illlyrisches Küstenland, Wien 1918. Prim. Tabele 36—38, 43, 45, 47—53, in 55. 61 let prej ni moglo biti bistveno drugače.

Combijev odposlanec prav lahko zvedel že od občinskih oblastnih činiteljev. Zaradi tega se je De Combi odločil, da nekaterim občinam note ne bo poslal. Na drugi strani pa tiste občine, ki na noto niso odgovorile, tega niso storile zato, ker je niso mogle vsiliti niti v mestu niti na podeželju.

Nemajhno vlogo pa je igrala tudi oddaljenost od obalnih italijanskih centrov kakor so bili Koper, Poreč, Rovinj in Pulj. Vpliv politike obalnih občin je bil v notranjosti Istre minimalen. Zato je mogoče, da so se koprške note lotile bolj ležerno kakor ostale. To pa je dajalo še manjše možnosti za uspeh.

Preostaja še vprašanje o odnosu avstrijskih oblasti do jezikovnega vprašanja na jugu Istre. V svojih izjavah so kmetje občine Buje, Vodnjan in Bale povedali, da ne razumejo jezika, v katerem so pisane uradne objave, razglasi itd., ki jih je pošiljala c. kr. vlada. Niso pa povedali kateri je ta jezik. Prav tako ne moremo dohnati v kakšnem jeziku so bile pisane omenjene vladne objave iz protokola občine Labin. Tu bi jih kmetje in župniki vsekakor razumeli, če bi bile pisane v hrvaščini. Da niso bile pisane v hrvaščini nam najbolje dokazuje protokol občine Pulj, v katerem je med drugim rečeno: »Oni (tj. kmetje puljskih podobčin) razumejo rutenski jezik, v katerega so prevedene cerkvene molitve..., nihče pa ne razume kranjskega jezika, v katerem so pisani c. kr. razglasi itd.«⁴⁷ Citirani stavek dokazuje da so osrednje avstrijske oblasti pošiljale v hrvaške občine razglase, objave in zakone v slovenskem jeziku, ki ga hrvaški kmetje v Istri niso razumeli. Ni dvoma, da bi tudi v občinah, kjer so se hrvaški prebivalci odločili podpisati protokole, stvar drugače izpadla, če bi prizadeti prebivalci razumeli jezik vladnih razglasov, oziroma, če bi omenjene razglase dobivali v hrvaščini. Tako pa je razumljivo, da so se izrekli za jezik, ki so ga — poleg hrvaščine — najbolje razumeli tj. za italijanščino. K delnemu uspehu koprške note v hrvaških občinah je torej pripomogla tudi avstrijska vlada.

Zaradi pritiska, ki so ga izvajale južne občine na hrvaško prebivalstvo, pa postane ta delni uspeh koprške note še bolj problematičen. Pritisk, h kateremu so se morale občine zateči, je namreč prej dokazoval resničnost in upravičenost besed ministra Stadiona kot pa teze, ki sta jo zastopala poslanec Madonizza in pa podestat De Combi.

De Combiu je bilo že 24. januarja jasno, da ne bo šlo gladko. Kljub zagotovilu občin o ustanovitvi italijansko-slovenskih oziroma italijansko-hrvaških šol in kljub temu, da so vse občine, razen Milj, odklanjale ustanovitev slovensko-nemških in hrvaško-nemških šol, De Combi ni bil miren. Koprski in miljski primer sta mu dokazovala, da ni upanja, da bi se vse občine strnile v protest proti odgovoru ministra Stadiona dalmatinskim poslancem. Upal je sicer še, a to njegovo upanje ni bilo več posebno čvrsto, če je že tedaj svetoval Madonizzi naj na podlagi »želje po slovensko oziroma hrvaško-italijanskih šolah«, sproži pri ministertvu za javno šolstvo predlog za ustanovitev dvojezičnih šol na

⁴⁷ Protokol občine Pulj. Kakor v op. 25.

(istrskem) podeželju. Ta predlog pa je imel določen namen. Ker je bilo malo upanja, da bi nota uspela, je bilo treba prevzeti zamisel o mešanih šolah, kajti to je bila v danih pogojih najboljša postaja na poti »k ustvaritvi pogojev, da se bodo ta kmečka plemena spojila in se istovelila z italijansko večino«.⁴⁸

Toda, kljub vsem svojim in poslančevim zatrdilom o italijanski večini, je De Combi vedel tudi to, da italijanske večine pravzaprav ni bilo. Zato se je 24. januarja zatekel še k eni novosti. Najbolje jo izražajo njegove lastne besede: »Vseeno se sklicujemo na to, da je italijanski element na vsak način v večini, ker vaši bistrovidnosti ne more uiti, da se za ugotovitev kdo je v večini v nekem mešanem ljudstvu, ne sme upoštevati pravica števila, temveč pravica teže. Teža na tej tehtnici pa je gotovo na naši strani, in sicer ne toliko zaradi etnografskega izvora, zgodovinskih, zemljepisnih in diplomatskih dokumentov in zaradi naše stare posesti vseh centrov civilizacije, marveč zaradi čiste, najčistejše enotnosti našega pisanega uradnega jezika in zaradi neenotnosti raznih slovanskih pisanih jezikov, h katerim bi bilo treba prilagoditi najbolj neotesani(!) kmečki del istrskega prebivalstva«.⁴⁹

V citiranih De Combijevih stavkih je neposredno priznanje, da so bili Italijani v Istri manjšina, da je torej Stadionova izjava dalmatinskim poslancem temeljila na precejšnjem poznavanju narodnosti in jezikovnih razmer na polotoku. Prav zato, ker mu je bilo to jasno, je De Combi žongliral s »pravico teže« in z ustanovitvijo italijansko-slovenskih in italijansko-hrvaških šol. Te naj bi imele za cilj — fine ultimo — raznaroditi Slovence in Hrvate v Istri in jih spojiti z Italijani. V noti št. 17 imenovane »lažnjive statistike in licemerski etnološki podatki in poročila«, se torej po samem De Combiju izkazujejo za točne. O tem ne more več biti dvoma.

De Combijevo pismo 24. januarja 1849 je v vsej skupini virov o koprski noti najvažnejši dokument. Skoraj neposredno priznava, da je njegovo upanje, da bodo ostale občine nadoknadile to kar Koprni ni uspelo, popolnoma prazno. Kakor smo že videli, bo odgovorilo samo 11 občin od 21, ki so noto dobile. Če upoštevamo, da je miljski odgovor negativen, koprski pa neuspešen, potem je na noto odgovorilo pozitivno samo 9 občin. Če upoštevamo dalje, da petim občinam nota ni bila poslana, ker niso dale zagotovil o uspehu, potem lahko ugotovimo, da od 26 beneškoistrskih občin kar 17 ni izpolnilo pričakovanj. To pa je za De Combija in njegovo noto absolutno negativna bilanca.

Kot rečeno je prišlo v Koper enajst protokolov. Prihajali so do 11. marca, ko je bil v koprski registraturi vpisan zadnji tj. lahinski protokol. Za pojme podestata De Combija so prihajali veliko prepočasi. Sicer je to počasnost pričakoval, ker mu ni »bilo mogoče napraviti vsega, še manj pa opraviti hitro«. Prav zaradi tega je 10. januarja svetoval poslancu Madonizzi naj sestavi preliminarno pritožbo, 20. januarja pa predlagal ustanovitev slovansko-italijanskih šol. Kako je

⁴⁸ Pismo občine Koper poslancu Madonizzi 24. 1. 1849.

⁴⁹ Prav tam.

poslanec reagiral na te nasvete, iz omenjenih virov ni mogoče dognati. Za odgovor bo treba seči po drugih virih. Eno pa lahko ugotovimo že na osnovi doslej znanega: bodisi, da je Madonizza predložil pritožbo ali ne, bodisi da je izdelal in predložil načrt za ustanovitev dvojezičnih šol ali ne, njegova in De Combijeva prvotna prizadevanja niso rodila sadov. 4. marca 1849 je bila razglašena oktroirana ustava. 6. marca, tj. dva dni preden je občina Labin sestavila svoj protokol, je notranji minister grof Stadion po predhodnem sklepu vlade razglasil razpustitev državnega zbora v Kromerizu. To dejstvo pa je za celo desetletje postavilo ad acta vprašanja, ki jih je načela koprška nota št. 17.